

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

A Szenci Molnár Albert-kutatás jelenlegi állása

Eredmények és feladatok

Az 1974-es sárospataki *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz* konferencia óta eltelt fél évszázad a régi magyar irodalomtörténeti kutatás területén – így a Szenci Molnár-filológiában is – igen sok eredményt tud felmutatni. Nagyban köszönhető ez a külső körülmények megváltozásának: a rendszerváltozásnak, a határok megnyílásának, majd az internetes katalógusok és a digitalizáció elterjedésének.

Milyen nagy szó volt, amikor a romániai rendszerváltozás után legálisan lehetett már erdélyi gyűjteményekből is másolatokhoz hozzájutni! Így készülhetett el az első nagy digitalizálási hullám során teljes digitális másolatban Szenci Molnár Albertnek a Marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzött *Naplója* és autográf feljegyzéseinek a gyűjteménye,¹ és vált Budapesten, az OSZK-ban is CD-n hozzáférhetővé.² Azóta több résztanulmány született a benne lévő *loci communes* gyűjteményről,³ de hátravan még ennek a vaskos és tartalma tekintetében felbecsülhetetlen értékű corpusnak az átírása, a forrásmegjelölések ellenőrzése vagy megállapítása.

Az internetes hozzáférésnek köszönhetően mára már szinte nincsen olyan Szenci Molnár-mű, amely elektronikusan és/vagy nyomtatott facsimile kiadásban ne lehetne elérhető valamelyik hazai vagy külföldi gyűjtemény példánya alapján! Ezt annak is köszönhetjük, hogy Molnár művei Németországban jelentek meg, és így nemcsak a magyar, hanem a német nemzeti bibliográfiának is a részét képezik.

Szerencsés helyzetben vagyunk abból a szempontból is, hogy a Molnár Albert életére vonatkozó legfontosabb *források* nagyrészt fennmaradtak. A 20. századi kutatást Dézsi Lajos alapozta meg a *Napló, levelezés és irományok* sajtó alá rendezésével. Azóta a nagyrészt latin nyelvű *Napló* modern fordítása is rendelkezésünkre áll Szabó András jóvoltából.⁴ Megszületett Gerriet Giebertmann német kutatótól a német fordítás is, amelynek mielőbbi kiadásában reménykedünk.⁵

Ami a levelezést illeti, a Collectio Molnariana levélgyűjteményt, amely Kemény József jóvoltából a Tudományos Akadémia könyvtárába került,⁶ Dézsi Lajos közzétette említett gyűjteményében. Ez 1613-ig tartalmazza a tőle származó, illetve hozzá írott episztolákat.

¹ Marosvásárhely, Teleki Téka, To 3619^b.

² Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, V. 87/30/2003 sz.

³ Gábor FÖRKÖLI, *From Commonplacing to Expressing Confessional Identity: the Sturmiian Paroemiology in Strasbourg and the Hungarian Albert Szenci Molnár*, *Journal of Latin Cosmopolitanism and European Literatures*, 2022, 32–68. Lásd még Fököli Gábor jelen kötetben közreadott tanulmányát.

⁴ *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003.

⁵ Lásd Szabó András tanulmányát jelen kötetben.

⁶ Jelzete: K 787.

Újrakiadásukat, valamint a Dézsi-féle kiadás óta előkerült levelek kritikai kiadását Szabó András gondozza. Ő a további kutatás irányát is kijelölte ezen a területen azzal, hogy összeállította a mára már fenn nem maradt levelek potenciális íróinak körét.⁷

Ősz Sándor Előd foglalkozott azzal az érdekes kérdéssel, hogy hová került az eredeti *Collectio Molnarianából* az a 31 reformátortól (Kálvin, de Bèze, Bullinger, Martyr etc.) származó 65 autográf levél, amelyeket a 19. század közepén Szathmári Pap Zsigmond, illetve Anton Kurz még a gyűjtemény részeként írt le, így azok biztosan eljutottak a többi levéllel együtt Erdélybe. Ősz a Molnárral jó barátságot ápoló két Lavater fivérben: Johann Rudolffban (1579–1625), illetve Johann Casparban (1586–1637) találta meg azokat a lehetséges személyeket, akik révén Molnár hozzájuthatott ezekhez a reformátori episztolákhoz. Ők Heinrich Bullinger dédunokái voltak.⁸ Ősz hipotézise igen gondolatébresztő, és ugyancsak iránymutató a további kutatások számára.

Adalékképpen jegyezzük meg, hogy Molnár Albert 1605. augusztus 26-án arról írt Johann Piscatornak, hogy Konrad Rittershausen leveleket mutatott neki Willibald Pirckheimer (1470–1530) német humanista örököseinek a könyvtárából, „több mint negyvenet Erasmustól, néhányat Zwinglitől, Philippustól, Oecolampadiustól, Mosellanustól, Huttentől és másoktól, amelyek közül egyeseket lemásoltam magamnak”.⁹ Ezekkel a levélmásolatokkal nem számolt eddig a kutatás. Valószínűleg külön kezelte Molnár őket a saját leveleitől. További sorsuk teljesen ismeretlen.

Hiányzik még a Molnár életére vonatkozó dokumentumok közül *Album amicorum*. Valószínű, hogy Heidelberg ostroma idején könyvtárával együtt ez is elveszett. Tartalmáról csak annyi tudható, amennyit Molnár más műveiben elárult. Így valószínűleg albuma volt az a könyv, amelybe 1596. augusztus 14-én Théodore de Bèze „egy szép mondatot” írt be Genfben „[...] a szabad akaratról, amelyet Augustinus mondott az Apostol szavairól”.¹⁰

Amikor 1600-ban, tanulmányai befejezésekor elutazott Heidelbergből, Abraham Scultetus írt december 20-án emlékkönyvébe.¹¹ Sorait Molnár 1616-ban, Thuri Farkas

⁷ SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert 1613 utáni kapcsolati hálójához = Magyar sztoikusok: Tanulmányok az újsztoicizmus magyarországi történetéről*, szerk. BENE Sándor, Budapest, Gondolat, 2024, 123–133.

⁸ Ősz Sándor Előd, *Reformátorok saját kezű levelei Szenci Molnár Albert gyűjteményében = Certamen*, VI: *Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, SÓFALVI Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019, 181–188.

⁹ „Clarissimus jurisconsultus Cunradus Rittershusius nobis favet unicè, studiaque nostra juvat humanissimè. Nuper in urbem vocatus erat visum Bibliothecam Bilibaldi Pirckheimeri, ab heredibus hujus. Vnde plurimas clarissimorum virorum epistolas ad hunc Bilibaldum scriptas proprijs manibus, secum attulit relegendas. Inter has ostendit mihi plus 40 Erasmi, aliquot Zwinglij, Philippi, Oecolampadij, Mosellani, Hutteni et aliorum, ex quibus quasdam descripsi mihi.” STOLL Béla, *Szenci Molnár Albert ismeretlen levele és latin elégiája = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, összeáll. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1978, 264–265.

¹⁰ „Eodem die 14. [Saturni] Augusti [1596] scripsit in meum librum ex Augustino de verbis Apostoli pulchram sententiam de libero arbitrio. Anno aetatis suae 78.” *Szenci Molnár Albert naplója*, 59, 116.

¹¹ „Abrahamus Scultetus scripsit Heidelbergae anno 1600. 20. Decemb. in Album scilicet Alberti Molnar eodem die et anno indidem discedentis post completum in Collegio Casimirano quadriennium.”

Pál *Idea Christianorum* című, a török elnyomásról szóló levelének a szövegkiadásában, az utolsó lapon tette közzé, ami azt jelenti, hogy ekkor biztosan a keze ügyében volt albuma.¹²

Naplója szerint 1601. július 17-én írták bele a nassau-dillenburgi gróf fiúk a nevüket, amikor ellátogatott Dillenburgba.¹³

1615-ben személyesen találkozott Bethlen Gáborral, aki nem az albumába, hanem az „útikönyvébe”¹⁴ írt be egy Lucanus-idézetet,¹⁵ valószínűleg azért, mivel az emlékkönyvét nem vitte magával. Nem lehet tudni, hogy 1621-ben, amikor *Lexicona* Bethlen Gábornak szóló ajánlólevelében felidézte találkozásukat és ezt a Lucanus-idézetet, azt emlékezetből tette-e, vagy az említett hodoeporicumból, amelyet sajnos az albumhoz hasonlóan jelenleg elveszettnek kell tekinteni.

Egyre több kötet kerül elő Molnár Albert könyvtárából,¹⁶ de a teljes könyvtár rekonstrukciója még hosszas kutatást igényel.

Az elmúlt évek remek, Molnárral kapcsolatos felfedezései bátoríthatnak bennünket abbéli reményünkben, hogy még sok minden előkerülhet. Igazi meglepetés volt, amikor Kees Teszelszky az amsterdami Rijksmuseumban megtalálta az *Icon religionis* (Augsburg, 1606) egyleveles nyomtatványt, amelyet – amiként az Molnár levelezéséből már ismeretes volt – Dominicus Custos augsburgi rézmetszővel 50 példányban készíttetett.¹⁷ Rajta a Religio képe látható és Théodore de Bèze verses értelmezése Molnár magyar fordításával, amelyet *Institutio*-fordítása paratextusai között újra-közölt.¹⁸ Teszelszky a Religio-ábrázolás kérdéskörét részletes elemzésnek vetette alá könyvében, amelynek külön nagy erénye, hogy kétnyelvű: így eredményei magyarul és angolul is hozzáférhetőek a kutatás számára.¹⁹ Ő az a Nyugat-Európában élő, te-

¹² THURI FARKAS Pál, *Idea Christianorum Ungarorum sub tyrannide Turcica ... nunc opera Alberti MOLNAR ... edita*, Oppenheim, Galler, 1616 (RMK III, 1174), 44.

¹³ Szenci Molnár Albert *Naplója*, 76, 141. Ezeket az albumból való bejegyzéseket már Dézsi Lajos összegyűjtötte: *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, kiad. Dézsi Lajos, Budapest, MTA, 1898, 14, 3. lábjegyzet.

¹⁴ „Stimulos dedit aemula virtus. Hoc enim Lucani Hemistichium inscripsisti in meo Hodoeporico, ante sexennium.” SZENCI MOLNÁR Albert, *Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum*, Heidelberg, Geyder, 1621 (RMNy 1239), ajánlólevel. Kiadása: SZENCI MOLNÁR Albert *költői művei*, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1971 (RMKT, XVII/6), 494.

¹⁵ Marcus Annaeus LUCANUS, *De bello civili sive Pharsalia*, liber I, 120. <https://www.thelatinlibrary.com/lucan/lucan1.shtml> (Letöltés ideje: 2025. március 21. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes.)

¹⁶ Ősz Sándor Előd, *Szenci Molnár Albert könyvtárának ismert darabjai = A reformáció öröksége: Egyház történeti tanulmányok*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018, 45–64.

¹⁷ Szenci Molnár Albert *naplója, levelezése*, 192, 300–301.

¹⁸ KÁLVIN János, *Az keresztyeni religiora és igaz hitre valo tanitas, melyet ... magyar nyelvre fordított MOLNAR Albert*, Hanau, Aubrius Daniel, Aubrius David és Sleikius Kelemen, 1624 (RMNy 1308), e₄b.

¹⁹ Kees TESZELSZKY, *Szenci Molnár Albert elveszettnek hitt Igaz Vallás portréja (1606), avagy holland-flamand-magyar szellemi kapcsolatok a kora újkorban – True Religion: A Lost Portrait by Albert Szenci Molnar (1606) or Dutch–Flemish–Hungarian Intellectual Relations in the Early Modern Period*, Budapest,

hetséges történész, aki még sok értékes felfedezést tehet a magyarországi művelődés-történeti kutatás számára!

Valószínű, hogy nagy terjedelmű, *nyomtatott*, Molnár közreműködésével készült kötet(ek) felbukkanására nemigen számíthatunk a jövőben, de rövidebb terjedelműekére annál inkább. Ilyen Filips van Marnix van Sint-Aldegonde magyarra fordított katekizmusa, amelynek kassai megjelenése 1625 körül²⁰ joggal feltételezhető Szencinek Ludovicus Camerariushoz, V. Frigyes pfalzi választófejedelem kancellárjához 1626. március 15-én Hágába írt levele alapján. Kerestetik még az a valószínűleg egyleveles *Icon politici* 1614-ből, amelyre Molnár maga sehol sem utalt, csak Theophil Georgi *Bücher-Lexicon*a alapján²¹ tartja számon a hazai könyvészeti szakirodalom.²²

Sajnos igen kicsi a valószínűsége annak, hogy *kéziratban* maradt fordításai valaha is előkerülnek. Ilyen Daniel Tossanus *L'Exercice de l'âme fidele, assauoir prieres et meditations pour se consoler en toutes sortes d'afflictions* című imádságoskönyve német változatának²³ a magyar fordítása, amelyet *Lelki iskola* címmel kassai támogatója, Békési János kereskedő számára készített el 1600-ban. A fordítás elkészültét tényként közölte Molnár a *Psalterium Ungaricum* ajánlólevelében.²⁴

Magától Molnár Alberttől tudjuk azt is, hogy a *Discursus de summo bono* magyaráztását 1629 nyarán „egy keserűség vigasztalo és egy igaz szeretetre oktató könyvecskével egyetemben” végezte el, és hogy ezekkel vigasztalta magát „némellyeknek szomorító és kártevő rágalmazások ellen”.²⁵ Az előbb említett Tossanus-fordítás valószínűleg eljutott Kassára, utolsó munkáinak kézírata pedig hagyatékának lett a része Erdélyben. Mindez azonban csak feltételezés!

Miként a „vigasztaló könyvecske” tényleges címe, úgy a Molnár személyét ekkoriban ért rágalmazások is rejtélyesek, még akkor is, hogyha utolsó éveire vonatkozóan újabb erdélyi levéltári adatok kerültek elő.²⁶ Hasonlóképpen világosabban látjuk már az itthon tartózkodásakor történeteket 1612 és 1615 között,²⁷ majd állás-

ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014. – Lásd még Imre Mihály *Religio*-tanulmányát jelen kötetben.

²⁰ SZENCI MOLNÁR Albert, *Catechismus Philips van Marnix nyomán*, Kassa, Schultz, 1625? (RMNy 1336).

²¹ Így említi Theophil GEORGI, *Bücher-Lexicon*, III, Leipzig, Schönermarck, 1742, 84: „MOLNÁR (Albertus). *Icon politici*. S. l., 1614. 12r.”

²² RMK III, 4817.

²³ DANIEL TOSSANUS, *Betbüchlein oder Übung der Christlichen Seel, [...] durch den Autoren verdeutscht vnd in etlichen gemehret*, Neustadt a. d. Hardt, Harnisch, 1586 (VD16 T 1697).

²⁴ SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum*, Herborn, Hollos Christof, 1607 (RMNy 962), ajánlólevél. Kiadása: SZENCI MOLNÁR költői művei, 14.

²⁵ SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*, Lócse, Brewer, 1630 (RMNy 1483), ajánlólevél. Kiadása: SZENCI MOLNÁR költői művei, 504.

²⁶ TURI Tamás, *Szenci Molnár Albert erdélyi tartózkodásához = Acta historiae litterarum Hungaricarum: Acta Universitatis Szegediensis*, XXX, összeáll. FONT Zsuzsa, Ötvös Péter, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 2011, 463–469.

²⁷ KOVÁCS József László, *Molnár Albert Magyarországon (Első letelepedési kísérlet: 1613–1615)*, *Studia Litteraria*, XIII, 1975, 11–21. és P. VÁSÁRHELYI Judit, *Néhány gondolat Molnár Albert itthoni „bujdosásáról” (1613–1615) = Album amicorum: Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*,

keresését 1615 tavaszán Sziléziában és Brandenburgban, miután családjával elhagyta Magyarországot.²⁸

Van még egy olyan forráscsoport, amely örvendetesen gazdagodott az elmúlt évtizedekben. Egyre több latin nyelvű alkalmi verse kerül elő külföldön megjelent nyomtatványokban és főleg külföldi közgyűjteményekben őrzött albumokban. Fel-fedezésüket kollégáinknak köszönhetjük, akik közül ki kell emelnem Gömöri Györgyöt, aki különös érzékel talál rá ezekre. Hálásak lehetünk továbbá a német nemzeti bibliográfiának (VD 17)²⁹ is, amely egy-egy dokumentum leírásakor minden egyes közreműködő nevét rögzíti, és ennek köszönhetően a paratextusokban és az alkalmi gyűjteményekben szereplő, eddig „elfeledett” szerzők és műveik is ismertté válnak.

Molnár költeményeiről a legteljesebb áttekintés Molnár Dávidnak köszönhető. Összesítésében szerepel minden olyan latin alkalmi vers is, amely 2019 előtt ismertté vált és publikáltak.³⁰ Így felsorolásuktól itt eltekinthetünk. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy míg Stoll Béla az 1971-ben kiadott *Régi magyar költők tára* XVII. századi sorozatának 6. kötetében 12 latin verset regisztrált, ez a szám mára már közel megháromszorozódott,³¹ és valószínűleg még növekedni fog.

Stoll Béla Molnár magyar nyelvű kéziratos verses alkalmi rögtönzéseit külön fejezetben közölte,³² néhány latin nyelvű zöngéjét a magyar nyelvűek jegyzeteiben idézte. Ezen a téren is tapasztalható gyarapodás. Jelenleg több mint húsz olyan latin alkalmi verselményéről tudunk, amelyeket olvasmányába glosszaként, vagy album amicorumokba, vagy könyvei dedikálásakor írt be barátai és ismerősei példányaiba. Sok csak egyetlen sorból áll, de van köztük párvers, ritkábban hosszabb költemény is. Megfigyelhető, hogy szokásos latin és magyar jelmondatát több albumba beírta, de némelyikben csak a magyar, illetve csak a latin fordul elő. Megszövegezésükben bizonyos variálódás is megfigyelhető. Albumbeírásainak a száma is gyarapodni fog remélhetőleg a jövőben. Jó példa erre Váradi Farkas Gergely közelmúltban előkerült albuma, amelyet a debreceni évfordulós konferencián mutatott be Bácskai-Horváth Hajnalka.³³ Ebbe Molnár mindkét említett jelmondatát bejegyezte 1608. évi marburgi találkozásuk emlékére.

szerk. BOGDÁNDI Zsolt, DÁNÉ Veronka, LUPESCU MAKÓ Mária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021, 627–636; továbbá SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert a Dunántúlon* = PETRŐCZI Éva, SZABÓ András, *Szenci Molnár Albertről – két hangon: Születésének 450. évfordulójára*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2024, 23–30.

²⁸ SZABÓ András, [Szenci Molnár Albert] *Sziléziában és Brandenburgban* = *Szenci Molnár Albert naplója*, 41–49.

²⁹ www.vd17.de

³⁰ MOLNÁR Dávid, *Szenci Molnár Albert: Példaszócikk egy készülő enciklopédiából*, Magyar Könyvszemle, 2019/1, 54–67.

³¹ SZENCI MOLNÁR *költői művei*, 444–450.

³² *Uo.*, 383–384, 177–184. sz.

³³ VÁRADI FARKAS Gergely emlémléskönyve, Hanau, 1608. augusztus 28. Lásd Bácskai-Horváth Hajnalka tanulmányát e kötetben.

Nemcsak a magyar és a latin alkalmi versek száma gyarapodott az utóbbi kutatások során, hanem magyar *versfordításaié* is. Újabban Szentmártoni Szabó Géza meggyőzően bizonyította, hogy az Oppenheimi Biblia „kis énekeskönyvében” megjelent „Dicsérlek, Uram, téged” című Joannes Kolross *Morgenliedjének*, valamint a „No, dicsérd, lelkem, az Urat” incipitű 103. zsoltárparafrázis, Joannes Poliander *Hymnusának* fordítása is Molnár Albert munkája.³⁴

A *Psalterium*-fordítást az 1964-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyvben Pirnát Antal így értékelte: „nemcsak kegyes célt szolgált, hanem – még ha szerzője szándékától függetlenül is³⁵ – reneszánsz poézis”.³⁶ Poétikai jelentőségét azóta több, igen komoly kutatás is bizonyította. Szigeti Csaba például összeállította a 16–17. századi magyar költészetben az ab-nyitású, azaz ab rímekkel kezdődő, négy–tizenkét soros strófákból álló versek első előfordulásait. Antológiájából világosan kiderült, hogy több strófaszerkezetet Molnár fordításai honosítottak meg költészetünkben.³⁷ Hogy ez nem lehetett egyszerű, arra Molnár maga is utalt költészettani nézeteit összefoglaló, korszakalkotó előszavában,³⁸ amelyet újra és újra elővesznek a történeti poétika kutatói Horváth Ivántól³⁹ egészen Szatmári Áronig, hogy az elmúlt 50 év két végpontján született tanulmányra, illetve előadásra hivatkozzam: 1974-ből, illetve 2024-ből.⁴⁰

Ez az énekgyűjtemény a megjelenése óta folyamatosan használatban van a protestáns istentiszteleteken. Vannak ismertebb és kevésbé ismert darabjai, de az biztos, hogy a református egyház ennek a tradíciónak a folytatását újra biztosította azzal, hogy a 2021-ben megjelentetett új *Református énekeskönyv*⁴¹ elején ott áll mind a 150 genfi zsoltár Molnár fordításában. A szöveg módosításai a filológusoknak, egyháztörténészeknek jó alkalmat adnak arra, hogy az énekek új kiadását az eredetivel összevetve megtegyék megjegyzéseiket. Igen pozitív jelenség ez. A. Molnár Ferenc a korábbi, Csomasz Tóth Kálmán által 1948-ban kiadott és azóta 2020-ig használatban lévő zsoltárgyűjteményt hasonlította össze az eredeti, 1607. évivel.⁴² Fekete Csaba pedig az új

³⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Szenci Molnár Albert tévesen másnak tulajdonított Reggeli dicséretéről = Átjárások: A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet egymásra hatása a magyar régiségben*, szerk. BÁTHORY Orsolya, Budapest, HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport, 2024, 43–54.

³⁵ „nagyob gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogy nem az verseknek ékesgítésére.” SZENCI MOLNÁR *költői művei*, 16.

³⁶ *A magyar irodalom története 1600-tól 1770-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Budapest, Akadémiai, 1964, 71.

³⁷ SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Budapest, Balassi, 2005.

³⁸ „Az Franciai rhythmusoc pedig sokkal külömb formán foglaltatnac öszve, es az verseknek sok féle nemei vadnac.” SZENCI MOLNÁR *költői művei*, 16.

³⁹ HORVÁTH Iván, „Számítalan az sok vala, vala, vala” = *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, 183–190.

⁴⁰ SZATMÁRI Áron, *Szenci Molnár Albert a nép nyelvén való ékesszólásról*, előadás a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán rendezett *Szöveggyógyomány és interpretáció* konferencián, Pécs, 2024. március 21.

⁴¹ *Református énekeskönyv*, Budapest, Kálvin, 2021. <https://enekeskonyv.reformatus.hu/digitalis-reformatus-enekeskonyv/>

⁴² RMNy 962(1).

énekeskönyvvvel tette ugyanezt, jegyzeteit *RÉ21: Új református énekeskönyvünk genfi zsoltárai* címmel a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára honlapján, a kiadványok között tette közzé.⁴³

Tehát ugyan némi módosításokkal, de továbbra is megvan a lehetősége annak, hogy – Sütő András szavaival élve – ezekkel a zsoltárokkal Szenci Molnár Albert továbbra is „énekeltesse a századokat”.⁴⁴ Sőt, 1994-ben olyan antológia is született *Magyar zsoltár* címmel, amely kitűnő válogatást közöl a psalmusok ihlette magyar költészetünkből.⁴⁵

Nincsen viszont zsoltárbibliográfia. A *Régi magyarországi nyomtatványok* köteteire⁴⁶ és az újabb és újabb *Pótkötetekkel* kiegészített Petrik-bibliográfiára,⁴⁷ továbbá H. Hubert Gabriella kutatási eredményeire⁴⁸ támaszkodva nem lenne nehéz első lépésként 1800-ig összeállítani az önállóan, illetve a gyülekezeti énekeskönyvek részeként megjelent magyar nyelvű genfi zsoltárok bibliográfiáját, és összegyűjteni részleges megjelenésüket imádságoskönyvekben, tankönyvekben, illetve katolikus énekeskönyvekben etc.⁴⁹ A sorban az első hazai kiadás az Újfalvi Imre által iskolai használatra szerkesztett és valószínűleg már 1607 és 1610 között Debrecenben megjelentetett *Paraphrasis psalmorum Davidis selectiorum metro-rhythmica*. Ez egymás mellett közölte néhány zsoltár szövegét latinul Andreas Spethe, magyarul pedig Molnár fordításában.⁵⁰ Példány azonban nem maradt fenn belőle. 1632. évi debreceni kiadásából⁵¹ viszont nemrég bukkant fel⁵² és került az Országos Széchényi Könyvtár állományába⁵³ az az eddig ismeretes, prágai töredéknél teljesebb példány, amelynek megvan az utolsó füzet is. Nemcsak külföldi gyűjteményekben várhatók tehát újabb leletek, hanem szűkebb környezetünkben is – ami nagyon biztató!

⁴³ <https://nagykonyvtar.drk.hu/kiadvanyaink/1>

⁴⁴ SÜTŐ András, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat: Jegyzetek hómézőn és porban*, Bukarest, Kriterion, 1977, 153–155.

⁴⁵ *Magyar zsoltár*, szerk. ALEXA Károly, Budapest, Kortárs, 1994.

⁴⁶ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, összeáll. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos, Budapest, Akadémiai, 1971; *1601–1635*, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1983; *1636–1655*, szerk. HELTAI János, Budapest, Akadémiai–OSZK, 2000; *1656–1670*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, OSZK, 2012; *1671–1685*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, PERGER Péter, Budapest, OSZK, 2023.

⁴⁷ PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, 1–4, Budapest, Dobrowsky Ágost, 1888–1892; 5., *Pótlások*, szerk. KOMJÁTHY Miklósné, Budapest, OSZK, 1971; 7., *Pótlások*, szerk. PAVERCSEK Ilona, Budapest, OSZK, 1989; 9., *Pótlások: 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, szerk. KOVÁCS Eszter, V. ECSEDY Judit, Budapest, OSZK, 2017.

⁴⁸ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas, 2004.

⁴⁹ Több genfi zsoltár szövegét közölte például a *Buzgo imádságok es isteni dicsiretek*, Kolozsvár, [typ. gener. ecclesiae, Némethi Mihály], 1685 (RMNy 4596).

⁵⁰ RMNy 970.

⁵¹ RMNy 1527.

⁵² PERGER Péter, *A könyvnyomtatás korai történetének mérföldkövei = Új Magyar Athenás: Válogatás az Alexandra Antikvárium kincseiből*, szerk. GRÉCZI Emőke, KISS Ferenc, [Budapest], Alexandra Antikvárium, 2008, 134–137.

⁵³ Régi Nyomtatványok Tára, jelzete: RMK I 609a.

Molnár Albert bibliakiadásaira térve az utóbbi évtizedek igen nagy eredményének tartom a Hanaui és az Oppenheimeri Biblia⁵⁴ egyházi támogatással és forrásokból megvalósult hasonmásainak az elkészültét, még akkor is, hogyha a Hanaui Biblia fakszimiléje a függelékérszt nem tartalmazza. A Debrecenben működött, boldog emlékeztű Ötvös László érdeme, hogy mára régi Bibliáink hasonmás kiadásokban szinte mind megjelentek.

Hasonlóképpen örvendetes, hogy Molnár Albert bibliakiadásaihoz írott ajánlólevelei és előszavai megjelentek az *Europa Humanistica Humanistes du bassin des Carpates* I. kötetében, más régi hazai bibliakiadások paratextusaival együtt, francia nyelvű summázattal.⁵⁵

Még a hasonmás kiadások megjelenése előtt értékes eredmények születtek e bibliakiadások nyelvezetével kapcsolatban. Nagy László Kolozsvárott kissé elfogultan ítélte meg Molnár Albert szerepét a bibliafordítás vonatkozásában.⁵⁶ Ő ugyanis – valószínűleg a forrásoktól való elzártága miatt – nem ismerte fel, hogy Molnár változtatásainak legnagyobb része nem egyéni lelemény vagy ötlet volt, hanem abból adódott, hogy átvette Johann Piscator német bibliafordításának bizonyos elemeit,⁵⁷ illetve, hogy Károlyi Gáspár és fordítótársai mintájuknak, a Johannes Immanuel Tremellius és Franciscus Junius szerkesztette latin Bibliának a gyakorlatát igyekeztek követni. Mindamellet Nagy László múlhatatlan érdeme, hogy mikrofilológiai módszerrel vetette össze a Vizsolyi és a Hanaui Biblia bizonyos részeit ékezethibák, írásjelek, betűhibák és téves összeolvasások tekintetében, és több szignifikáns eltérésre irányította rá a figyelmet.⁵⁸

A Szenci Molnár-filológia korábban nem nagyon vizsgálta, hogy Molnár életét miként érintették, illetve munkásságában hogyan jelennek meg a korabeli felekezeti viták. Mára már világosan kiderült, hogy 1596-ban a lutheránus strassburgi egyetemről kálvinista hitének a megélése miatt kellett távoznia, sőt valószínűleg innen eredeztethető az ördöggel való cimborálásának a története is.⁵⁹ Később szöveggyűj-

⁵⁴ *Szent Biblia ... Ez masodic kinyomtatast igazgatta, néhol megis jobbitotta SZENCI MOLNAR Albert*, Hanau, Halbejus, 1608 (RMNy 971), hasonmás formában megjelent Ötvös László gondozásában, Debrecen, Vizsolyi Alapítvány Kuratóriuma, 1998; *Szent Biblia ... Ez kiseded forman valo kinyomtatasnac az franciai notákra rendelt Soltar könyvel egygyütt utánna vettettec egyéb válogattot psalmusoc, innepi enecec és szokott lelki diczéretec az palatinatusi catechismussal, egyházi könyörgéseknec és ceremoniaknac formáival egyetembe SZENCI MOLNAR Albert által*, Oppenheim, Galler, 1612 (RMNy 1037), hasonmás formában megjelent Ötvös László gondozásában, Debrecen, Vizsolyi Alapítvány Kuratóriuma, 2002.

⁵⁵ *Humanistes du bassin des Carpates, I, Traducteurs et éditeurs de la Bible*, par István MONOK et Edina ZVARA avec la collaboration de Eva MÁRZA, Brepols, Turnhout, 2007, 241–257, 260–266.

⁵⁶ NAGY László, *Szenci Molnár Albert: A kutatás új útjai*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa, 1993.

⁵⁷ Vö. P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*, Budapest, Universitas, 2006, 59, a 3.2.7. alfejezet.

⁵⁸ NAGY, 57–69.

⁵⁹ P. VÁSÁRHELYI Judit, *Faust in der ungarischen Literatur = Fortunatus, Melusine, Genovefa: Internationale Erzählstoffe in der deutschen und ungarischen Literatur der Frühen Neuzeit*, hg. Dieter BREUER, Gábor TÜSKÉS, Bern, Lang, 2010, 419–436.

ményt állított össze és tett közzé a reformáció százéves évfordulóját ünneplő német prédikációfordítása függelékében *De idolo Lauretano* címmel, amelynek címlap-ikonográfiája és szövegei is mind a katolikus egyház, a pápaság, a szerzetesrendek, a Mária-kultusz és a szentek tisztelete ellen irányul.⁶⁰ Imre Mihály a facsimile kiadáshoz írt zseniális elemzéséből tudható meg mindez.

Molnár ugyan vitairatot nem írt, ám azzal, hogy lefordította Kálvin *Institutióját*, muníciót adott a hazai protestáns értelmiségnek az ellentáborral való vitatkozásra és nézeteik cáfolatára.⁶¹ E fordításával megteremtette a magyar teológiai nyelvet is. Ráadásul olyan beszédes címlapot szerkesztett műve elé,⁶² amely egyfelől összefoglalta a kálvinista hit alaptételeit, másrészt Pázmány Péter *Kalauzának* címére: *Isteni igazságra vezérlő kalauz* is felelt azzal, hogy a következőképpen fogalmazta meg az *Institutio* célját fordítása címében: *a Magyar nemzetnek isteni igazságban való épülésére*.⁶³

Sőt hazautazásakor némi politikai közvetítő szerepet is vállalt az egymással szövetséges pfalzi udvar és Bethlen Gábor között. Addigra ő már testi-lelki elszenvedője volt a Németországban dúló vallásháborúnak, lásd az *Institutio* címlapjának jobb alsó sarkában lévő képecskén megkínztatását Heidelberg ostromakor.

Mediátori szerepéről is több tanulmány született, szerencsére némelyik idegen nyelven.⁶⁴

Az eltelt fél évszázadban kikutatott sok és értékes filológiai eredmény teljesebbé tette a Molnár Albert-oeuvre értékelését. Ő a nagy szintézisalkotó, aki a reformáció literátori kezdeményeit megvalósította. Egész munkásságának az volt a célja, hogy megteremtse magyar nyelven azokat az alpműveket, amelyek a közösségi és az egyéni kálvinista vallásosság megéléséhez szükségesek. Tudatában volt annak is, hogy ehhez olyan lelki vezetőkre is szükség van, akik képzetek, műveltek, és rendelkeznek

⁶⁰ IMRE Mihály, *Az Appendix de idolo Lauretano polemikusz jelentése ikonográfiai és textuális értelmezésben*, kísérettan. SZENCI Molnár Albert, *Jubileus esztendei prédikáció, Appendix de idolo Lauretano*, Oppenheim, Galler, 1618 (RMNy 1166) hasonmás kiadásához, Budapest, Balassi–OSZK, 2017, 12–28.

⁶¹ TURI Tamás, *Szenci Molnár Albert polemikusz művei: Szenci Molnár Albert és az Antikrisztusnak béresi*, Erdélyi Múzeum, 2010/3–4, 204–215.

⁶² VISKOLCZ Noémi, „Vagyon egy kis Varos Moguntian innen”: Hanau és Oppenheim szerepe a magyar művelődéstörténetben, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 2005, 76–84.

⁶³ P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert Institutio-fordítása*, kísérettan. SZENCI Molnár Albert, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*, Hanau, Aubrius Daniel, Aubrius David és Sleikius Kelemen, 1624 (RMNy 1308) hasonmás kiadásához, Budapest, Balassi – MTA Irodalomtudományi Intézete – OSZK, 2009, 7–9, 15–18.

⁶⁴ Például P. VÁSÁRHELYI Judit, *Albert Szenci Molnár als theologischer und diplomatischer Kommunikator zwischen Ungarn und dem Ausland = Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum: Transregionale Bedeutung und eigene Identität*, hg. Tünde KATONA, Detlef HABERLAND, Szeged, Grimm, 2014, 181–196; UÖ., *The Role of Albert Szenci Molnár in the Exchange of Ideas and Political Knowledge among the European Calvinist Principalities in the Early Seventeenth Century = A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*, 1, *Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*, ed. Gábor ALMÁSI, Szymon BRZEZIŃSKI, Ildikó HORN, Kees TESZELSZKY, Áron ZARNÓCZKI, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2014, 121–143.

azokkal a megfelelő segédletekkel, mintákkal, amelyek a külföldi protestánsok rendelkezésére állnak. Ezért segítette a németországi egyetemeken tanuló hazájabeli peregrinusokat is.

Nagy örömünkre szolgál, hogy az új kutatási eredmények megjelennek az új irodalomtörténeti kézikönyv több fejezetében is, miként ez a nemrég publikussá tett tartalomjegyzékből kitűnik. Sőt, a *liturgia verses műfajai* fejezetben a *Psalterium Ungaricum* külön elemzést is kap.

A legfontosabb agenda a sok résztanulmány, tematikus tanulmánykötet után – amilyenekre Imre Mihály,⁶⁵ Szabó András⁶⁶ és én magam⁶⁷ is vállalkoztam – a Szenci Molnár monográfia elkészítése lenne. Addigra, amire ez megszületik, remélhetőleg konszenzus lesz a Szenci név írásában is! Ez jelenleg sajnos nem mondható el. Az akadémiai *Helyesírási tanácsadó portál* Névkereső alkalmazása⁶⁸ a cz-s írásmódnak ad zöld utat. A nyelvészek és az Osiris helyesírás⁶⁹ is ezt a „cz”-s változatot szorgalmazza. Ezzel szemben mi, irodalmárok többnyire a c-s írásmódot részesítjük előnyben. Egyrészt azzal érvelünk, hogy Molnár Albert soha le nem írta származási nevét „cz”-vel. Latin szövegben „c”-vel írta, magyar szövegben „tz”-vel. E két alak együtt szerepel *Grammaticájában* így: „Szentzen lettem ez világra, Szencini editus sum in hanc lucem”,⁷⁰ „cz”-vel tehát soha nem írta le a nevét, amúgy is a „cz” hangértéke a protestáns helyesírásban „cs” volt Molnár Albert korában. A 17. század végétől kezdődően terjedt el a „c”-nek „cz”-vel való jelölése a családnevekben is. Nem indokolt tehát ennek a későbbi gyakorlatnak az alkalmazása napjainkban!⁷¹

Így áll tehát jelenleg a Molnár Albert-filológia. Van még mit tenni, nem is kevés: feladat tehát a levelezéskiadás, a latin verscorpus megjelentetése, a *loci communes* gyűjtemény feldolgozása és kiadása, könyvtárának rekonstrukciója, a zsolnárbibliográfia, valamint a monográfia elkészítése.

Ugyanakkor tovább kell folytatni az alapos forráskutatást bel- és külföldi közgyűjteményekben és mindazokon a helyeken, ahol Molnár megfordult, illetve ahol vele kapcsolatban volt személy(ek) hagyatékát őrzik. Feladat továbbá önálló munkáinak

⁶⁵ IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”: *Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Budapest, Balassi, 2009.

⁶⁶ SZABÓ András, „Bizontalan helyeken búdosunk”: *Szenci Molnár Albert a magyar és az európai szellemi életben*, Dunaszerdahely, Komárom, Lilium Aurum – Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2011.

⁶⁷ VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Budapest, Akadémiai, 1985; Uő., *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: Előzmények és fogadtatás*, Budapest, Universitas, 2006.

⁶⁸ <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/predict?q=Szenci>

⁶⁹ LACZKÓ Krisztina, MÁRTONFI Attila, *Helyesírási szótár*, Budapest, Osiris, 2008, 655. <https://www.szaktars.hu/osiris/view/laczko-krisztina-martonfi-attila-helyesirasi-szotar-osiris-diakszotar-1-2008/?pg=0&layout=s&query=szenczi>

⁷⁰ SZENCI MOLNÁR Albert, *Novae grammaticae Ungaricae, succincta methodo comprehensae et perspicuis exemplis illustratae libri duo*, Hanau, Villerianus, 1610 (RMNy 995), 190.

⁷¹ Így érvelt KLANICZAY Tibor is: *A régi magyar családnevek helyesírása*, Magyar Nyelv, 1966/4, 484.

és fordításainak az újraolvasása, értelmezése és elemzése, hatástörténetük feltérképezése, a külföldi előzmények, párhuzamok feltárása etc., amire születésének 450. évfordulója is kitűnő alkalmat nyújtott. Nem maradhat el a Molnár-filológia eredményeinek a külfölddel való megismertetése sem. E téren napjainkban igen nagy előrelépés történt azzal, hogy részletes összefoglaló szócikk jelenik meg róla a *Companion to Humanism in East Central Europe* enciklopédia első kötetében Molnár Dávidtól angol nyelven.⁷² Ennek magyar nyelvű változata a Magyar Könyvszemle 2019. évi 1. számában olvasható.⁷³

P. VÁSÁRHELYI JUDIT
nyugalmazott osztályvezető
Országos Széchényi Könyvtár
pvjudit@freemail.hu

*The Current State of Research on Albert Molnár Szenci's Oeuvre
Results and Challenges*

Abstract: The author is pleased to conclude that over the past fifty years, research on Albert Molnár Szenci's oeuvre has made considerable progress. Almost all his works are now available in facsimile or digital editions. Thus, his oeuvre can be objectively analysed in its entirety and in detail, free from excessive bias or reservations. The study lists Molnár's printed and manuscript works and translations that have not survived, but whose existence can be reasonably proven. In addition to the search for these, the aim of future research is to produce a modern critical edition of his letters and occasional Latin poems, to process and publish his collection of commonplaces, to reconstruct his library, to prepare a bibliography of the Genevan Psalms in Hungarian, and to write his monography.

Keywords: Hungarian Protestant Literature, sixteenth and seventeenth century, Albert Szenci Molnár, Geneva Psalms

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

⁷² *Companion to Humanism in East Central Europe*, 1, *Humanism in the Kingdom of Hungary*, ed. Farkas Gábor Kiss, Berlin, De Gruyter, 2026, előkészületben.

⁷³ Lásd a 30. jegyzetet!